

Воронцова Н. Г.,

Кременецький обласний гуманітарно-педагогічний інститут ім. Тараса Шевченка, м. Кременець

КОМУНІКАТИВНА ПОЗИЦІЯ СТОРОННЬОГО РЕЦИПІЄНТА: ЛІНГВОПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розглядаються особливості комунікативної позиції стороннього реципієнта (слухача) в контексті прагматичного різновиду вербальної інтеракції з розширеною антропокомпонентною структурою, що передбачає присутність у інтерактивному просторі комунікативної взаємодії не лише стандартних учасників комунікації (адресанта та адресата – активних реагентів), але й стороннього реципієнта як релевантного суб'єкта спілкування з нестандартною комунікативною позицією спостерігача. Нестандартність комунікативної позиції спостерігача визначається, з одного боку – не входженням його до групи активних комунікативних реагентів, з іншого – його присутністю в інтерактивному просторі взаємодії.

Ключові слова: вербальна інтеракція, сторонній реципієнт, активні реагенти, інтерактивний простір, комунікативна стратегія.

The article deals with the peculiarities of the side-recipient's communicative position in the specific pragmatic modification of verbal interaction with the extended participants structure. Such a structure is characterized by presence in its anthropological space not only standard participants of communication (speaker and addressee – active agents) but also a side-recipient as a relevant component of the intercourse with non-standard communicative position of the observer. The peculiarity of the observer's position is predetermined, on the one hand – by his being outside the group of active communicative agents, on the other hand – by his presence in the interactive communicative space.

Key words: verbal interaction, side recipient, active agents, interactive space, communicative strategy.

Постановка проблеми. Об'єктом дослідження статті є вербальна взаємодія комунікантів у присутності третьої особи (спостерігача) – *стороннього реципієнта* (далі – СР). Це дає йому змогу отримати повідомлення мовця, спрямоване на адресата, та виступити у ролі актанта-інтерпретатора предмету думок активних реагентів комунікації. СР не є рівноположеним у своєму комунікативному статусі з регулярними учасниками інтеракції, проте, незважаючи на свою нестандартну комунікативну позицію, є релевантним суб'єктом комунікативного процесу, який здатен проявляти себе у цьому процесі в низці комунікативних функцій, а також виступати детермінантом комунікативної поведінки активних реагентів інтеракції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання стороннього учасника вербальної взаємодії як суб'єкта комунікації піднімалось у працях Г.

Кларка [1], Г. Брауна та Г. Юла [2], в яких вказано на доцільність розмежування ролей в позиції реципієнтів вербального інтеракту на безпосередніх адресатів та всіх потенціальних сторонніх слухачів (*side-participants*).

Комунікативна позиція стороннього реципієнта, яка розглядається нами як така, що протиставлена двом ключовим комунікативним позиціям – позиції мовця та позиції адресата, є досить неоднорідною, суперечливою і тому потребує комплексного лінгвопрагматичного обґрунтування. Присутність стороннього реципієнта при акті комунікативної взаємодії – це комунікативний факт, який має місце в повсякденних ситуаціях спілкування а також, який знайшов своє відображення у художньому дискурсі. Проблема присутності стороннього реципієнта при акті комунікативної взаємодії ускладнюється екстралінгвальними факторами, оскільки має соціально-етичну проекцію. Згідно соціальних норм мовленнєвої поведінки прийнято, що особа, яка не бере безпосередньої участі у розмові (іншими словами, яка є стороннім реципієнтом), повинна демонструвати свою незацікавленість у чужій розмові [3, с. 34]. Це може виражатись у відповідному *положенні тіла (проксемії)* та *позах (кінемах)* по відношенню до співрозмовників (активних реагентів інтеракції), удаваній байдужості, *стриманні мімічних та емоційних реакцій* на бесіду, що відбувається. Наступний уривок є демонстрацією типової поведінки для людини, що опинилась у ролі стороннього слухача, та намагається удавати незацікавленість та байдужість стосовно почутої розмови: **AP1** “*Do you believe him?*” **AP2** “*I believe him to be a thorough rascal. But he may tell the truth, for his own purpose, and for this occasion only*”. **AP1** “*It doesn’t look like it*”. **AP2** “*He doesn’t,*” said Eugene. “*But neither is his late partner, whom he denounces, a prepossessing person. [...]*”. *The subject of this conference (CP) sat leering at the ashes, trying with all his might to overhear what was said but feigning abstraction* (вдаючи байдужість) *as the “Governors Both” glanced at him.* [CDMF]

Як свідчить приклад, чоловік, який опинився у ролі спостерігача, своєю поведінкою намагається замаскувати не лише свою зацікавленість у розмові, але й сам факт того, що він уважно підслуховує розмову партнерів. Це підтверджується ремарками автора, що описують його позу та міміку (*sat leering at the ashes* – спрямованість погляду не на співрозмовників, а на попільничку), стримування мімічних реакцій (*trying with all his might to overhear what was said but feigning abstraction* – демонстрація байдужості), які засвідчують його удавану незацікавленість у розмові та маскування своєї ролі стороннього слухача.

У наступному прикладі CP для маскування своєї функції підслуховування використовує засіб *проксемії* (відповідну позу, яка, не викликаючи підозр у співрозмовників): “[...] *a clumsy mariner (CP) was seating with his back to the company and was so curious to overhear, that he paused*

for the purpose with his coat half-pulled on, and his shoulders up to his ears in the uncompleted action”. [CDMF]

Спостерігаємо, що у наведеному прикладі моряк (*mariner*), який виступає у ролі стороннього реципієнта, навмисно сідає обернувшись спиною до групи людей, що ведуть між собою розмову (*was seating with his back to the company*), тим самим намагаючись замаскувати своє бажання підслухати цю розмову.

Відкрита демонстрація зацікавленості сторонньої особи у чужій розмові та спроби втручання до неї вважаються такими, що суперечать правилам мовленнєвої взаємодії і можуть викликати відповідну мовну чи немовну реакцію співрозмовників, спрямовану на забезпечення/відновлення приватності їх бесіди.

Позиція стороннього реципієнта як несанкціонованого отримувача повідомлення, що спрямовується мовцем на адресата, не обмежується лише слуховим сприйняттям цього повідомлення, але й означає, що СР також виступає у *функції інтерпретатора* отриманого повідомлення, отже – намагається декодувати закладену в ньому інформацію та зрозуміти її зміст. Тому *процес сприйняття* чужої розмови *стороннім реципієнтом* ми розглядаємо не лише як пасивний акт перцепції чужого мовлення, а як конструктивну комунікативно-когнітивну діяльність обробки отриманої інформації, цілеспрямованої на розкриття предмета думки активних реагентів інтеракції. В результаті чого у концептуальному світі СР утворюється ментальна модель дискурсу за розгортанням якого він спостерігає. Здійснення стороннім реципієнтом функції інтерпретатора висловлень активних реагентів засвідчимо наступним прикладом:

“Ah, Madame”, said D’Artagnan (CP), entering by the door which the young woman opened for him, “allow me to tell you that you have a bad sort of a husband”. “You have, then, overheard our conversation?” asked Mme. Bonacieux, eagerly, and looking at D’Artagnan with disquiet. “The whole?” “But how, my God?” “By a mode of proceeding known to myself, and by which I likewise overheard the more animated conversation which had with the cardinal’s police”. “And what did you understand by what we said?” (запит про результат інтерпретації почутого). Експлікація стороннім реципієнтом свого розуміння почутого: “A thousand things. In the first place, that, unfortunately, your husband is a simpleton and a fool; in the next place, you are in trouble, of which I am very glad, as it gives me a opportunity of placing myself at your service, and God knows I am ready to throw myself into the fire for you; finally, that the queen wants a brave, intelligent, devoted man to make a journey to London for her. I have at least two of the three qualities you stand in need of, and here I am”. [ADTM]

Запропонований уривок розпочинається мовленнєвим ходом стороннього реципієнта, у ролі якого виступає Д’артаньян (*D’Artagnan*), який

своєю реплікою *allow me to tell you that you have a bad sort of a husband* дає зрозуміти мадам Бонасьє (*Mme. Bonacieux*), що він підслухав її розмову з чоловіком. Мадам Бонасьє, враховуючи цей факт, намагається з'ясувати у Д'артаньяна, що саме він зрозумів із їхньої розмови (тобто робить запит про результат інтерпретації предмету думки учасників розмови). Свідченням цьому є адресована Д'артаньяну репліка *“And what did you understand by what we said?”*. На даний запит Д'артаньян дає розгорнуту відповідь, в якій фактично, відбувається експлікація ним результату інтерпретації почутого.

За обставин, коли СР знаходиться на позиції спостерігача вербальної взаємодії комунікантів, не вдаючись зі свого боку до жодних мовленнєвих дій, він виступає у ролі *пасивного компонента* вербальної інтеракції. Виступаючи у цій ролі, та незважаючи на свою пасивну комунікативну поведінку, СР має вплив на хід розгортання мовленнєвої події, оскільки вже сама його присутність виступає фактором, що детермінує в значній мірі соціально-релевантні характеристики мовленнєвих ходів інтерактантів. Це означає, що СР виступає фактором обмеження ком. інтенції, це проявляється у застосуванні тактики лінгвальних та прагмалінгвальних самообмежень. Лінгвальні самообмеження це обмеження на код передачі інформації. Прагмалінгвальні обмеження стосуються змістовних параметрів взаємодії (обмеження на спосіб номінації, параінформування, тактика натяків, недомовок, непрямой номінації). Наступний приклад демонструє ситуацію, в якій сам СР відчуває, що його присутність спричиняє вплив на характер спілкування між комунікантами, що екстерізується у мовленнєвій поведінці співрозмовників.

...he [CP] noticed, not without chagrin, that his presence imposed a certain restraint on the circle of Daniel's intimates. The talk of those superior beings of whom d'Artez spoke to him with such concentrated enthusiasm kept within the bounds of a reserve but little in keeping with the evident warmth of their friendships. [HBD]

Чоловік, який в даній ситуації виступає у ролі спостерігача (СР) помічає, що співрозмовники д'Артеза у його присутності поводять себе дещо стримано, не розкриваючи дружніх почуттів один до одного; це проявляється на характері розмови, яка відбувається між ними у присутності стороннього: *kept within the bounds of a reserve but little in keeping with the evident warmth of their friendships*.

Комунікативні інтенції СР здатні виходити на комунікативно-дійовий рівень, тобто породжувати стратегію комунікативного реагування. СР у такому випадку виступає у ролі *активного суб'єкта* мовленнєвої взаємодії, змінюючи свій комунікативний статус реципієнта на комунікативний статус мовця. Тим самим демонструючи наскільки активно та адекватно він сприйняв і переробив отриману інформацію. Проілюструємо цю ко-

мунікативну трансформацію стороннього реципієнта на прикладі: **AP1** “*I shall be glad to hear, sir, how you have arrived at the knowledge of my name*”. **AP2** “*Shall we say, Captain, that I have arrived at it by instinct?*” His face, as he made that reply, alarmed Mrs. Presty (**CP**). She cast a look at him, partly of entreaty, partly of warning. No effect was produced by the look. He continued in a tone of ironical compliment: **AP2** “*You must pay a penalty of being a public character. Your marriage is announced in the newspapers*”. **AP1** “*I seldom read the newspapers*”. **AP2** “*Ah, indeed? Perhaps the report is not true? As you don’t read the newspapers, allow me to repeat it. You are engaged to marry the “beautiful widow, Mrs. Norman”. I think I quote those last words correctly?*” Mrs. Presty (**CP**) suddenly got up. With an inscrutable face that told no tales, she advanced to the door. [..]. Opening the door she turned round to the two men, with the magnificent impudence of manner. **CP** “*I’m sorry to interrupt this interesting conversation,*” she said, “*but I have stupidly forgotten one of my domestic duties. You will allow me to return, and listen with renewed pleasure, when my household business is off my mind. I shall hope to find you both more polite to each other than ever when I come back*”. [WCE]

Як бачимо, місіс Престі у даній події знаходиться на позиції спостерігача (**CP**) розмови між двома чоловіками (**AP1, AP2**), про що свідчить відсутність мовленнєвих ходів з її боку. Проте, на певному етапі спостерігач перериває хід розмови, втручаючись до неї з відповідним мовленнєвим ходом. У своїй репліці місіс Престі висловлює негативне ставлення до іронічного тону, в якому співрозмовники обмінюються репліками, тим самим дає зрозуміти, що їй це неприємно. Отже відбувається функціональна трансформація учасника в позиції спостерігача від функції стороннього реципієнта до функції активного реагента інтеракції – мовця.

Втручання **CP** у розмову є порушенням системи чергування мовленнєвих ходів. Як писав Гоффман “Розмова – це невелика соціальна система з власними тенденціями, спрямованими на підтримку її кордонів”. Тому самовільна зміна стороннім реципієнтом свого комунікативного статусу розглядається як вторгнення у мовленнєву спільноту, що склалась між учасниками комунікації.

Здійснення **CP** реактивно-комунікативної стратегії ґрунтується на глибинному соціопсихологічному змісті самого феномена мовленнєвої взаємодії як основи людського буття, оскільки свідомості **CP**-та як представнику біологічного виду *homo loquens* притаманний так званий комунікативний імпульс, тобто намір вступити у спілкування за допомогою мови та бажання проявити себе у комунікативній поведінці як мовну особистість.

Аналіз прикладів, що засвідчують випадки переходу стороннього реципієнта з позиції спостерігача-інтерпретатора до акту мовленнєво-

го реагування дозволив виділити *конотативні маркери функціональної трансформації* стороннього реципієнта в напрямку CP – AP. У ролі таких маркерів виступають дієслова, що номінують відповідну мовленнєву дію стороннього реципієнта: *to intrude, to interfere, to break in, to butt in*. Зазначимо, що дані маркери характеризуються негативно-оціночною конотацією. Таким чином негативна оцінка комунікативної інтерференції CP експлікується на семантичному рівні через маркер негативної конотації, який виконує функцію інтродукції Mx CP-та. Цей факт підтверджує соціальну установку розглядати зміну стороннім реципієнтом свого комунікативного статусу у напрямку CP–AP як порушення норм мовного спілкування”. Негативне ставлення до комунікативної інтерференції екстерізується також на комунікативно-дійовому рівні У Mx AP-та. Акт комун. інтерференції CP-та можуть викликати відповідну мовну чи немовну реакцію співрозмовників, спрямовану на забезпечення/відновлення приватності їх бесіди.

Розглянемо яким чином проявляється негативна реакція співрозмовників на втручання у розмову сторонньої особи на прикладі: *“A second edition”, whispered Lawrence Sterne (AP1) to his neighbour (AP2); “Gulliver served up cold”. “Did you speak, sir?” asked the Dean (CP втручається у розмову) very sternly, having evidently overheard the remark. “My words were not addressed to you, sir”, answered Sterne, looking rather frightened.* (негативна реакція AP-та на втручання CP-та) [CDCP]

Спроба Діна (*Mean*), який виступає у ролі спостерігача за розмовою між Лоренсом Стерном та його сусідом, втрутитись у їхню розмову, здійснивши відповідний мовленнєвий хід-питання *“Did you speak, sir?”*, зустрічає негативну реакцію з боку співрозмовників. Ця реакція експлікується у ході-відповіді одного із співрозмовників (*Sterne*), в якій він усуває Діна із учасників розмови, відкрито заявивши тому, що до нього ніхто не звертався (*“My words were not addressed to you, sir”*). Мовленнєвий хід, в якому експлікується негативне ставлення активного реагента до втручання у розмову стороннього реципієнта, ми розглядаємо як прояв активним реагентом *комунікативної стратегії конфронтації* по відношенню до стороннього реципієнта. Зазначена стратегія реалізується активними реагентами через мовленнєві ходи, тобто *на комунікативно-дійовому рівні* та полягає у запобіганні ними спроб стороннього реципієнта інтегруватись у вербальну взаємодію на правах активного реагента, тобто підвищити свій комунікативний статус. Досить дієвим механізмом реалізації стратегії конфронтації є маніпулювання AP-ми прономінальними елементами як лінгвальними засобами комунікативного дистанціювання (інклюзивними займенниками *we*, ексклюзивними *you*).

Розглянемо приклад, який засвідчує дану конфігурацію інтенцій: *She [Jo – CP] saw two women (AP1, AP2) sitting together. They looked safe*

enough to ask. They told her with an air of surprise that it [the concert] would be in the pub, but not for about an hour. CP "What do we do until then?" she [Jo] asked. They laughed. AP2 "I suppose you could consider having a drink it's a pub after all," said one of them. They went back to their conversation. She [Jo] felt very silly. Everyone else seemed to be talking. [MLB, с. 284]

Приклад демонструє ситуацію, в якій СР (*Jo*) незважаючи на свої намагання приєднатись до розмови двох жінок, присутніх у пабі, не змогла реалізувати своєї комунікативної інтенції, оскільки зіткнулась із небажанням комунікантів прийняти її до складу своєї комунікативної групи. Активні реагенти розмови екстеорізують свою спрямованість на конфронтацію зі стороннім реципієнтом за допомогою мовних засобів, а саме за допомогою займенників як засобу регулювання дистанції між учасниками вербальної інтеракції. Так, Джоу у своїй репліці-зверненні вживає у якості підмета займенник "we" (замість "I"), чим виражає свій намір ідентифікуватись як учасник комунікативної групи "What do we do until then?". Проте, учасники розмови, розгадавши комунікативну інтенцію Джоу, у своїй репліці-реакції використовують аналогічний засіб – займенник. Вживання ними у своїй відповіді займенника "you" (замість "we") означає небажання інтерактантів приймати Джоу до розмови: *I suppose you could consider having a drink it's a pub after all.*

Таким чином, комунікативна позиція стороннього реципієнта як позиція спостерігача проявляється у його здатності виступати в комунікативному процесі у *трьох комунікативно-релевантних функціях*: у функції *інтерпретатора* комунікативних дій інтерактантів, у *функції пасивного компонента* вербальної інтеракції (як суб'єкта впливу, або об'єкта впливу) та у *функції її активного компонента* (як суб'єкта взаємодії).

На наш погляд, врахування фактору стороннього актанта та дослідження особливостей його комунікативної поведінки та впливу на хід вербальної взаємодії дозволяє представити вербальний інтеракт якомога повніше та поглиблює уявлення про характер та способи взаємодії інтерактивних суб'єктів комунікації та когнітивні процеси, що супроводжують комунікативну діяльність.

Висновки та перспективи. В перспективі слід проаналізувати соціокультурний зміст феномена підслуховування та лінгвокогнітивні особливості його прояву в інтерсуб'єктному лінгвокультурному просторі.

Література:

1. Clark H. Hearers and Speech Acts / Herbert H. Clark, Thomas B. Carlson // Language. – 1982. – Vol. 58. – № 2. – P. 332–371.
2. Brown G. Discourse Analysis / Gillian Brown, George Jule. – Cambridge: Cambridge University Press, 1983. – 288 p.
3. Почепцов Г. Г. Слушатель и его роль в актах речевого общения / Г. Г. По-

чепцов // Языковое общение: единицы и регулятивы: [межвуз. сборн. научн. тр. / редкол.: И. П. Сусов (отв. ред.)]. – Калинин: Калининск. ун-т, 1987. – С. 26-38.

4. Арутюнова Н. Д. Фактор адресата / Н. Д. Арутюнова // Изв. АН СССР: серия литературы и языка. – 1981. – Т. 40. – № 4. – С. 356–377.

Список джерел ілюстративного матеріалу:

CDMF: Charles Dickens. Our Mutual Friend. Treasures of World Literature, 2001 [Deluxe Edition] CD-ROM: TOB “Мультитрейд”.

CD: Charles Dickens. Little Dorrit. Treasures of World Literature, 2001 [Deluxe Edition] CD-ROM: TOB “Мультитрейд”.

MLB: Binchy M. The Lilac Bus / M. Binchy. – A Dell Book, 1992. – 390 p.

ADTM: Alexandre Dumas. The Three Musketeers. Treasures of World Literature, 2001 [Deluxe Edition] CD-ROM: TOB “Мультитрейд”.

HBD: Honore de Balzac. A Distinguished Provincial at Paris. Treasures of World Literature, 2001 [Deluxe Edition] CD-ROM: TOB “Мультитрейд”.

WCE: Wilkie Collins. The Evil Genius. Treasures of World Literature, 2001 [Deluxe Edition] CD-ROM: TOB “Мультитрейд”.